

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Հայ երաժշտութեան

եւ բանաստեղծութեան մասին (1)

Տիկիներն եւ Պարոններ,

Հայկական երաժշտութիւնն քւ բանաստեղծութիւնը շատ տարբեր են եւրոպական երաժշտութենէն ու բանաստեղծութենէն։ Անոնք շատ հետուէն կուգան ձեզք։ Փնած են մեք հինաւուրջ Արեւելքին լուսաբերիտ կրկնքին ասկի Համակ տողորուած են հեշտաւէտ երազանքներովը, երկայն ու քաղցր մեղամաղձութիւններովը, զմայանուշ նուազումներովը զոր կը ներշնչեն այնտեղի հրաշալի լեռնութիւններն ու զարմանազան արշալոյսները, վերապանծ արեւմուտքներն ու անսահման զիւերներն աստղաբոլորը։

Իրենց ձեւին մէջ, անոնք ունին մէկ քանին ալ յատկութիւններէն որոնք բովանդակ Արեւելքի գեղեցկագիւղութեան անպակաս են, եւ որ կը կայանան, մասնաւորապէս երաժշտութեան համար, հշտական ու գրեթէ արարմեթ տնչանքին մէջ գերազույն քաղցրութեան հասնելու, մեղաշանակային անուշութիւնով հոգին գինովցնելու։ Այդ արուեստը լաւ հասկնալու եւ ճաշակելու համար, հարկաւոր է ուրեմն որ եւրոպացի մը զայի նկատէ պէն թնական շրջանակին մէջ ուր յղացուած է ան։ Այդ տարբերութիւնը պէտք է պրզէն՝ կարծեմ՝ հրապոյր մը աւելի կազմէ անտիպ գեղեցկութիւններ փնտռող Արեւմուտքին գեղեցկագէտին համար։

Բայց Արեւելքի այդ զրօշմին տակ որ կը տրեմ հն, զուգ հայ արուեստին մէջ պիտի նկատեք գծեր որ ձեզի ընտանի պիտի թուին, եւրոպական արուեստին հետ կարծես ազգականութեան ձեւ մը ունեցող։ Արգարեւ հայ գեղեցկագիւղութիւնը մէկէ աւելի խնամութեան ունի արեւմտեանին հետ։ Եթէ ան շատ արեւելեան է բաղդատմամբ եւրոպական արուեստին,

(1) Այս բանաստեղծեան ֆրանսերէն ամբողջական բնագիրը ի մօտայ լոյս պիտի տեսնէ զրբոյի ձեռք։

մերթ գրեթէ եւրոպական է՝ երբ բազմաանհաճն՝ օրինակի համար՝ Բրքական կամ արաբական գեղեցկագիւղութեան հետ։ Հնդկ-ցերմանակայն ցեղէ ինչպէս կ'ըրպայի ժողովուրդները, Հայերն ատկից զատ՝ ունին կրօնական կապը, որ տանսվեց զատէ ի վեր գիրենք կը զօղէ Արեւմուտքին հւ՝ ժամանակաց ընթացքին մէջ՝ իրենց տաւած է շփման կէտեր եւրոպական մտայնութեան հետ։

Յարաբերաբար աւելի ժողովուրդներն, աւելի յատկութիւն, աւելի մաքրութիւն կայ հայ արուեստին քան թէ Արեւելքի շատ մը որին ժողովուրդներու թաղոյն հեշտաւէտ ուստի մէջ։ Հայերը գրեթէ ամբողջապէս գեր են ճակատագրական վաքագիւղութեան որ գիրենք չըլապատող մանկափափ ժողովուրդներուն ժողովուրդեան խորը կը գտնուի։ Բնազգական հուսաւոր մը ունին մաքրուն անհատական կըրթվին եւ ճակատագրիկ հետ մաքրուելու անոր կարողութեանը վրայ։ Թէպէտ եւ Դժբաղդութիւնը գիրենք այնքան յանգիստ եւ այնքան խտորէն հարուստած ըլլայ, միշտ պահած են ինչ որ իսկութիւնն է կեանքին, յոյսը, — յոյսը՝ շաւազմն ապագայի մը, արգարութեան վաղորդայններու։ Հայ ժողովուրդական երգ մը կայ որ կը թափ այդ ժողովուրդին եղեք բանութիւնը խորհրդապատկերի։

ձայնին(1) ասաց տարակի ճառուն։

« Իճէ՛ր՝ կուլաս կուց կուց արին, երեւայ ցուն թաքակ առուն։ » ճատրակն ասաց ճայեկ ճառուն, « Գընաց գարուն, եկաւ աշուն, Կտրաւ ջրիկի աղբըներուն, Կտրաւ հոտիկ ծաղիկներուն, Կտրաւ ձէնիկ կաքաներուն։ Էնքան պիտի լամ երբուն, Արեւն կամի իմ ալքերուն, — եւ ի՛նչ անեմ իմ ձագերուն։ » Ասաց. « Դու մի՛ լա էս աշուն, Զե՛ր վաղ կուգայ բարի գարուն, Լոյս կը բացուի վեր աշխարհուն, Դու կը քացուի խեղճիկներուն, եւ ցեղ կ'առնես իմ Թեւերուն, Թըռնեմ բանձրիկ վեր ծառերուն,

(1) Ուրիշ օրինակ՝ « Արօն ասաց »։

ճանեմ հանեմ վեր սարերուն ,
 Բուն կը դընեմ մէջ քարերուն ,
 Յուն կը շինեմ մէջ գազերուն ,
 Երգիկ բանամ դէմ հով քամուն ,
 Թոնիր Թաղեմ մէջ այրերուն ,
 Մուկ կը հանեմ հետ ամպերուն , —
 Մեր ցաւ կը տանք հարաւ քամուն : »

Յոյսի այս լոյսը , դուք պիտի գտնէք հայ երաժշտութեան եւ բանաստեղծութեան գրեթէ բոլոր արտադրութեանց մէջ , նոյն իսկ ամենէն մեղամարդիկներուն խորը :

Ուրիշ մէկ մասնայատկութիւնն հայ արուեստին , այն է որ լեռնական ժողովուրդի մը արուեստն է ան . կարելի է ըսել՝ բաց օդի արուեստ մը : Հայաստանը բարձր սարահարթ մըն է , Ռուսիոյ , Պարսկաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ զետեղուած , եւ , արեւելեան լեռնաստան , այդ զետեղութեանց կցուած , Այդ սարահարթեր , էրզրումը քաղաքին մէջ , ծովէն քանի մը հազար մետր բարձրութեան մը կը հասնի , ու զայն կը պսակէ առաջաւոր Ասիոյ ամենէն բարձր լեռը , վեհափառ ու աւանդավիշակաւ Արարատը : Սարերու կատարը , մեծ բարձրութեանց վրայ գտնուող լիճերու եզերքը , կամ հակա լեռներու կողերուն վրայ , երկու տէգ սալաթաներու միջեւ տարածուող ծիւղակոտ հովիտներու մէջ է որ հայ արուեստին բաղկացուցիչ տարրերը ստեղծուեցան՝ երկրագործներու եւ հովիտներու ձեռքով , որոնք արդէն մինչեւ ցարդ այս ժողովրդին մեծամասնութիւնը կը կազմեն : Եւ ստիկա կը զգացուի հայկական երաժշտութեան ինչպէս եւ բանաստեղծութեան մէջ : Բանաստեղծութիւնը կը ներկայանայ պարզ , թափմ , ծաղկանց բուրմամբ թաթաւուած , լիճերու կապոյտովը երկնաւորուած , եւ տաք վեհանձն արեւու մը բովանդակ հրայրելով : Երաժշտութեան մէջ դուք յաճախ պիտի լսէք հովուական մեղանուագի պէս բան մը՝ խորունկ հովիտներու մէջ երկաթաձգուող , բազմապատկի արձագանքներէն կրկնուած , ու մաքուր ինչպէս օդը լեռներուն :

Ինչ որ այս իրիկուն կուտանք իբր հայ երաժշտութիւն , կեկեղեցական երգեցողութեան հատուածներ են ու ժողովրդական երգեր , —

որովհետեւ անոնց մէջ է միայն որ կը գտնուի ճշմարտապէս հայկական երաժշտութիւնը : Մեր հեթանոսական շրջանի երաժշտութիւնն , ոչինչ գիտեմք : Անտարակուսելի է որ հեթանոս Հայաստանին միջոցներէն շատերը կը վերապրին եկեղեցական երաժշտութեան եւ ժողովրդական երգերուն — մասնաւորապէս պարերգներուն եւ հարսանեկան երգերուն — մէջ , բայց այդ մասին դեռ ոչինչ գիտեմք որոշ :

Գալով ժամանակակից հայ երաժշտութեան մը , զոյուծելն ունի ան , բայց աւելի՛ Հայերէ յորինուած երաժշտութիւն մըն է քան երաժշտութիւն մը ճշմարտապէս ազգային :

Կոմիտաս վարդապետին է որ երեւան հանց հայ երաժշտական ոճը . ան է որ անգուգական ծառայութիւնը մատոյց մեր ժողովրդին՝ խորապէս աշխարհի երաժշտութեան մը գոյութիւնը իրեն պայցուցանելու : Մագմամը՝ Թաթաւայ , իր առաջին կրթութիւնը էջմիածնայ Գեորգեան ձեռնարանին մէջ ստացած , Կոմիտաս վարդապետը Պերլինի Համալսարանին ու Րիւարտ Շմիտի Գոնստիվաթուարին մէջ իր քառամիտ ուսումնասիրութեանց միջոցին՝ ծանօթացաւ հւրոպական երաժշտութեան եւ երաժշտական գիւթութեան : Էջմիածին դառնալուն , հայապատկան Մայր-Եկեղեցւոյն դպրապետ կարգուելով , իսկոյն ծրագրին յոսցաւ հայկական երաժշտութեան կիրարկել քննադատական մեթոտը զոր իւրացուցած էր Արեւմուտքի մէջ : Այդ միջոցին , ժողովրդական երգերը արժամարտուած էին մեծ քաղաքներ բնակող Հայոցմէ : Կրնա խնդրելն երգել եւրոպական եղանակներ - իսկ եկեղեցական երաժշտութիւնը արաբ , թուրք , պարսիկ եւ բիւզանդական երաժշտութեանց տիրական ազդեցութիւններովը խաթարուած էր : Հայկական Շարակնոցը , միմանուն երաժիշտ Թաշճեանի ձեռքով ձայնագրուած , հայեւ լին է այդ խաթարման : Այդ ազդեցութիւնն է՝ մասնաւորապէս երաժշտութեան կողմէ հայ երաժշտութեան վրայ գործուած՝ ատկաբար ստեղծուած մէջ ուր մասնաւորական տէրբու յուժը ծանր կը ճնշէր հայ մտքին , այդ ազդեցութիւնն է որ քանի մը եւրոպացի քննադատներու ըսել տուած է թէ « հայ երաժշտութիւն չկայ » :

Պէտք էր այդ հայ ազգային ոճը փոխել եւ

զատակ՝ մեր երաժշտութեան մէջ մտած հաս-
տատուած օտար տարրերու չաղապատումին մէ-
ջին, և կոմիտաս վարդապետը ուսումնասիրեց՝
մէկ կողմէ՝ արաբ, պարսիկ, թուրք, «սորի»,
բիւզանդական երաժշտութիւնները, և միւս
կողմէ՝ Հայոց ժողովրդական երաժշտութիւնը.
տարիներով դնաց թափափել ուսական Հայաս-
տանի գիւղերը. գիւղերու մէջ է որ ազգային
բոլոր աւանդութիւնները առնէն աւելի հարա-
զատօրէն կը պահպանուին. մտիկ բրաւ գեղ-
ջուկներու երգելը, ձայնագրեց անոնց եղանակ-
ները. մտիկ ըրաւ շինական քանաններու եր-
գեղողութիւնը գեղջուկ եկեղեցիներուն մէջ.
գիւղացոց եղանակներուն մէջ նկատեց մաս-
նաւոր աճ մը, զոր նշոյնութեամբ գտաւ գիւղա-
կան քանաններու երգեղցողութեան մէջ. յե-
տոյ՝ վերցուց քաղաքացիական Հայոց եկեղեցական
երգեղցողութիւնն աճէն ինչ որ օտար երաժշ-
տութեանց դրոշմը կը կրէր. ինչ որ կը մնար՝
բացաքանկապէս համաձայն էր գեղջիկական եր-
գին երաժշտական կերպին հետ. ազգային ոճը
գտնուած էր. կոմիտաս վարդապետը ասիկա դի-
տականօրէն ապացուցած է քանի մը գործերու
մէջ՝ որոնք պիտի լոյս տեսնեն քիչ տառնէն՝
հայերէն եւ ֆրանսերէն լեզուով և բայց արդէն
կը բաւէ, Տիկիյններ ու Պարոններ, անոնց հա-
մար որ արաբ, պարսիկ ու թուրք երաժշտու-
թեանց ծանօթ են՝ մտիկ ընել հայկական եր-
գերը՝ այնպէս ինչպէս կոմիտաս վարդապետը
զանոնց ձայնագրած՝ կամ վերահաստատած է՝
հետեւելով ժողովրդին, ըմբռնելու համար ա-
նոնց ակներեւ ինքնապարկութիւնը:

Գիտունի եւ հայրենասէր այս էական գոր-
ծին, կոմիտաս վարդապետը աւելցուցած է ար-
ուեստագէտի գործ մը. զաշնակած է Պատա-
րազը, կարգ մը շարականներ եւ ժողովրդական
երգեր. իր զաշնակումներուն մէջ, կոմիտաս
վարդապետը խղճամբարօրէն յարգած է ազգային
ոճը. երաժշտական գիտութիւնը եւ իր անհա-
կան տաղանդին հրապոյրը նախնեաց ներշնչու-
մին կցած է՝ միմիայն զայն հասցնելու համար՝
իւր սեպհական ճամբուն մէջ՝ իր բնական ու
հարկաւոր զարգացման. ինք ըրած է ինչ որ իր
մեծ նախորդները, եղանատուր Տարօնեցի կամ
Ներսէս Շնորհալի, պիտի ընէին՝ եթէ այժմ
ապրէին:

Այս իրիկուն պիտի ծանօթանաք հայ երա-
ժշտութեան ինչպէս ժողովուրդը զայն կ'երգէ՝
մեներգներէն. միաձայն երգուած կոտորներէն,
պարի եղանակներէն, իսկ խմբերգներու եւ մե-
ներգներու «ընկերացումները» ձեզի գաղափար
պիտի տան զաշնակողի տաղանդին վրայ որով
օժտուած է, կոմիտաս վարդապետը:

Տիկիյններ ու Պարոններ,

Այն քանի մը բառերը զոր պիտի բռնի հայ
բանաստեղծութեան մօտին՝ պիտի լրացնեն մեր
ազգային երաժշտութեան վրայ արուած այս
հակիրճ ծանօթութիւնները:

Մեր բանաստեղծութեան համար ալ, քիչ
բան գիտնել թէ ինչ էր ան հեթանոսական շր-
ջանին: Քանի մը գիւղացիերգական եւ մի-
թական երգերու կարճ հատկոտորներ միայն
հասած են միգրի: Ինչ որ հայ բանաստեղծու-
թիւնը կը կազմէ, դասական լեզուով բազմա-
թիւ քերթածներն են, աշուղներու գործերը՝
միջնադարեան հայերէնով, ժամանակակից բա-
նաստեղծներու՝ արտադրութիւնները՝ արդի հա-
յերէնով, եւ ժողովրդական երգերը՝ զանազան
տեղական բարոյառեւներով:

Պիտի խառն միմիայն զասական եւ ժողո-
վրդական բանաստեղծութեանց մասին, որով-
հետեւ միայն անոնց սերտ կապ ունին երաժշ-
տութեան հետ, քանի որ դասական քերթուած-
ները մեծ մասամբ, աշուղներու գործերն ու ժո-
ղովրդական երգերը՝ երգուելու համար գրուած
են:

Պարզութեամբ, վեհութեամբ, պայծառու-
թեամբ լիլոյն բանաստեղծութիւն մըն է, Բը-
նութեան ծոցը փթթած է ան, եւ քնութիւնը
կը թափանցէ զայն, կը տիւրէ անոր մէջ, ոչ
միայն քերթուածներուն տէքորը կը կազմէ,
այլ անոնց զլխաւոր դերակատարներէն մին.
սրտակիցն է, բարեկամը, մարդուն հետ կը
ստառակի ու կը հրճուի իջրին գորով մը կ'ար-
տաշնակի այդ բանաստեղծութիւնէն. ցուն իսկ
այնտեղ երբեք կծու չեղաւ մը չ'արձակեր. ան
ինքզինքը քաղցը կը յայտնէ կամ ուժգին, եր-
բեք հեռու:

Ժողովրդական երգերը ժողովրդին բովան-
դակ կենանք կը ցուցնեն. անոնց մէջ կը գտա-
նուին անցողիկ դրական երգեր, վիպերգներ,

հերկարգործական երգեր, ընտանեկան երգեր, սիրոյ երգեր, կրթիչական երգեր, պանդուխտի երգեր, մահուան երգեր, հարսանեկան երգեր, եւն. (1) :

... Պարի երգերը մեծ մասամբ շատ հին ըլլալու են : Պարերը բաւական այլազան են . կան որ հովուեքագական նկարագիր ունին, ուրիշներ՝ բազմական ոգով, այլք՝ կատարական : Ամենէն նշանաւորներէն ու յատկանշականներէն մին՝ Մուշի Շորորն է, որուն եղանակը այս իրիկուն պիտի նուագուի՝ Սեբեանի պարերգներու շարքի մը հետ : Մուշը մայրաքաղաքն է Տարօնի ազնիւ նահանգին, բնավայր Մամիկոնեանց հերոսական ցեղին, որ դարերով Հայաստանի վաճառի եղաւ : Անտառական վառարան մըն էր նաեւ . առեւտրի է քանի մը մեծ գրագէտներ եւ մյուս Հայոց ամենէն բարձր երաժիշտներէն, ինչպատուր Տարօնեցին, որուն գեղեցիկագոյն շարականներէն մին, « Խորհուրդ խորին քը, պիտի երգուի այս իրիկուն » :

... Շորորը կը պարեն Մշոյ Ս. Կալապետի մեծ ուխտագնացութեան : Հանդիսաւոր պար մըն է՝ ծանր, գրեթէ կրօնական նկարագրով : Ջայն կը պարեն բոլորը միասին, այր, կին, ծեր ու մանուկ . անսահման բոլորապար մըն է, երբեմն երկու երեք հարիւր հոգիով կազմուած : Թմբուկի քանի մը հարուածէ յետոյ պարողները շրջանակը ձեւացնելու հրախորդ, զուրան կը սկսի եզանակն ոլորել, եւ բոլորակը կը տատանի թեթեւ ու շատ յամր շարժումով մը . ներդաշնակ ճօճում մըն է, նմանութիւն հասկերու վէտվէտման՝ սխլին տակ որ կ'օրօրէ զանոնք : Բոլոր անոնք որ պարին կը մանակցին, խորին յափշտակութեան մը մէջ սուգուած կը թուին . բոլորը, անձայն, քաղցր ու ծանրաշուք յուզմունքով մը դինովցած, կ'ունենդրեն մեղտին որ օդին մէջ կ'երկարածդէ իր ցաւագին անուշութիւնը : Մերթէ երաժշտութիւնը քիչ մը կ'երազէ իր շարժումը, խուսափուկ ժպիտ մը կ'ուրուագծէ, յետոյ նորէն կ'իյնայ իր երազուն խոկմանը մէջ : Այս պարը պէտք է շատ հին ըլլայ, շատ հաւանականաբար մնացորդ մը

հեթանոսական շրջանին, « Եսակ մը միտախըւական պար » ի պատիւ պաշտպան աստուծոյ մը :

Աշուղներու բանաստեղծութիւնը, ժողովրդական բանաստեղծութիւնն է՝ աւելի փայլուն, աւելի նուրբ ձեւով մը, օգին եւ գեղեցիկագիրութիւնը նոյնն են : (1)

Այժմ թողունք, Տիկիններ ու Պարոններ, որ երաժշտութիւնը խօսի : Ան իր մասին աւելի լաւ կը խօսի քան բոլոր բացատրողական բուռերը : Բայց թիրեւս անօգուտ չէր այս քանի մը դժով ցոյց տալ ձեզի հոգեբանութիւնն այն ժողովրդին որ զայն յղացած է եւ բնական տեքորը որով մէջ յօրինուած է ան : Յանուն Փարիզի Հայկական Միութեան, որ կազմակերպեց այս երիկոյթը՝ հայ արուեստի մասին Փարիզեան հասարակութեան գաղափար մը տալու համար, շնորհակալութիւն կը յայտնեմ ձեզի որ այսպէս խուճն բազմութեամբ եւ այդքան բարեհաջակամ համակրութեամբ եկած էք լսելու մեր ազգային երաժշտութիւնը :

Ա. Չ.

Mercure Musicalի դեկտ. 15ի թիւին մէջ, ուր հրատարակուած են նաեւ՝ իր առաճնին յոյունա՝ Պ. Զօպանեանի բանաստեղծութեան գլխաւոր հասցումները, Պ. Լաւի Լալուա, քերթին սնօրենը, կը գրէ .

Մեր նախորդ նամակին մէջ հրատարակուած եղանակները եւ Պ. Զօպանեանի պերճաբան խօսքերը այնքան բարձրօրէն կը գովեն հայ երաժշտութիւնը՝ որ ոչ ոք չափազանցութեան մեղադրանքը պիտի ընէ ինծի եթէ բռնեմ թէ այս նուագահմուտէս յայտնութիւն մը եւ զմայլմեք մը եղաւ : Մենէ ոչ մէկը, կարծեմ, — բաց ի այդ մասին ծանօթութիւն ունեցող սակաւաթիւ անձերէ, — կրնար մտքէն անցընել գեղեցիկութիւններն այդ արուեստին որ իսկապէս ո՛չ եւրոպական է ո՛չ արեւելեան, այլ ունի նկարա-

(1) Այստեղ՝ մանրամասն վերլուծում ժողովրդական երգերու, և օրինակներ :

(1)՝ Յաջորդ հատուածները նուիրուած են դասական բանաստեղծութեան և երիկոյթին մէջ երգուելիք կըտորներուն մասին լուսաբանութեան :